

*Нестеренко О. М.,
викладач кафедри суспільно-гуманітарних наук
Таврійського державного агротехнологічного університету*

АНАЛІЗ ОСОБЛИВОСТЕЙ ДЕФОРМАЦІЇ ПРАВОВОЇ СВІДОМОСТІ У ПРОФЕСІЙНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Анотація. Статтю присвячено аналізу особливостей правової свідомості осіб, які займаються юридичною діяльністю, а також деформації правової свідомості у професійному середовищі. Визначено основні фактори, які впливають на формування професійних деформацій. Запропоновано їх шляхи подолання з урахуванням зарубіжного досвіду.

Ключові слова: правове виховання, професійна деформація, право, правомірна поведінка, правова культура, правосвідомість.

Постановка проблеми. Цінність професії проявляється в тому, що вона розкриває сутність самої людини як соціальної істоти, слугує умовою повноцінного існування індивіда, засобом реалізації його знань, досвіду і майстерності. [1, с. 123]

Професійна деформація (від лат. *deformatio* – скривлення) являє собою соціально-психологічний феномен, зокрема появу в особистості певних психологічних змін, що впливають на якісне виконання професійних обов'язків і діяльність загалом [2, с. 124]. Варто зазначити, що дослідження питань професійної деформації юристів нині є надзвичайно актуальною проблематикою, вирішення якої становить вагомий інтерес як у теоретичному, так і в практичному значенні. Розглядаючи питання професійної деформації юристів, слід враховувати істотні особливості у причинах і формах професійної деформації фахівців різних напрямів юридичної діяльності. Зокрема, на професійну деформацію юристів впливають як професійно значущі якості, що виробляються у процесі багаторічного виконання службових обов'язків, так і зовнішні чинники, що негативно впливають на діяльність юриста. Тож зазначений феномен являє собою складну соціально-правову та психологічну проблему, що вимагає негайного вирішення.

Багато радянських юристів заклали фундаментальні основи розуміння проблем деформацій правової свідомості у професійному середовищі. Серед них Ю.В. Александров, Л.С. Балин, О.А. Лукашева, Ю.І. Римаренко, Н.Я. Соколов, Н.В. Щербаків та ін. Але і сучасні вчені приділяють достатню увагу вивченню цієї проблематики. Це підтверджується великою кількістю наукових праць із психології, соціології, політології, педагогіки, юриспруденції. На сьогодні це питання досліджували А.М. Бабенко, П.П. Баранов, С.П. Безносів, А.А. Бондарев, Н.Л. Гранат, А.В. Грошев, Б.Д. Новіков, А.П. Плешаков, В.П. Федоров, А.І. Худяк і багато інших. Особливий інтерес викликають опубліковані роботи видатних вітчизняних теоретиків В.О. Котюка, М.П. Рабиновича та О.Ф. Скакун, які великого значення надають аналізу проблем правового виховання.

Метою статті є аналіз особливостей деформації правової свідомості осіб, професії яких безпосередньо пов'язані з юридичною практикою.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вивчення професійної правосвідомості засноване на припущенні про те, що

постійна участь людини в будь-якій діяльності накладає свій відбиток на її ставлення до закону. Такий напрям наукового дослідження є характерним для українських фахівців, хоч інтерес до особливостей правосвідомості людей різних професій існує і в інших країнах.

Професійна цінність тих груп, які пов'язані з юридичною практикою, виявляється не лише в їх владних повноваженнях, але й у наявності спеціальних знань, що дозволяють їм приймати важливі рішення у різних сферах соціального життя.

Специфічною метою правового виховання у рамках професійної групи, пов'язаної з юридичною практикою, є формування юридичного світогляду. Але було б неправильно стверджувати, що тільки у юристів є своє бачення правового життя, адже кожна професія впливає на сприйняття світу, права і свідомість людини. У дослідженні, проведеному В.А. Щегорцовим, наводиться більш широке трактування цього явища як «додаткових правових знань, зумовлених специфікою конкретної професії, а також більш широке і глибоке знання законів, тих галузей права, з якими найчастіше доводиться стикатися з обов'язку роботи» [3, с. 77].

Подібний професійний світогляд сприяє формуванню певного ставлення до права, законодавства, правових явищ взагалі. Правові погляди, установки професійної групи можуть формувати позитивне або негативне ставлення до суспільних цінностей. Правосвідомість професійної групи є відображенням правової практики, у яку включена соціальна спільність. На думку А.А. Бондарева, особливості професійної правосвідомості державних службовців пов'язані з «виконанням владних, управлінських і правоохоронних функцій. Ця діяльність, як правило, не має чисто юридичної спрямованості, але тісно пов'язана зі сферою дії права» [4, с. 102].

Сутність й особливості правової свідомості юристів конкретизуються у змісті правової ідеології і правової психології, у системі властивих цій професійній групі правових знань, уявлень, установок, ціннісних орієнтацій тощо.

Для юристів правова підготовленість, звичайно, має визначальне значення. Вона повинна бути вищою, ніж у законослухняних громадян, відрізнятися обсягом, глибиною і формалізованим характером знань принципів і норм права, а головне, як уже зазначалося, умінням їх застосовувати. Якщо звернутися до структури процесу реалізації права у формі правозастосування, то можливо назвати етапи, які кваліфіковано можуть реалізувати тільки юристи. До них відносяться: встановлення фактичних обставин справи; вибір відповідної правової норми; з'ясування її змісту (тлумачення); прийняття рішення про застосування норми закону або підзаконного акта; видання правозастосовного акта. Юриста-професіонала має відрізняти стійке позитивне ставлення до права і практики його застосування, що припускає максимально високий рівень згоди із правовою нормою, розуміння корисності, необхідності і справедливості її застосування, звичку дотримуватися закону.

Результати конкретно-соціологічних досліджень професійно-правової свідомості юристів свідчать про те, що, з одного боку, специфіка їх правосвідомості проявляється у стійко позитивних характеристиках, але з іншого – деформації їх свідомості мають більш негативний характер, ніж у представників інших груп. О.Ф. Скакун зазначає, що досвід практичної діяльності працівників юридичної сфери демонструє факт низької службової дисципліни, проступків і навіть злочинів, які скоюються ними, і в основі цього факту лежить не тільки низький професіоналізм, а й низька професійна, моральна та етична культура, тобто професійна деформація юриста [5, с. 341].

Виділяють такі найтипівші професійні деформації у діяльності юристів: зловживання владою або службовим становищем, перевищення посадових повноважень; некомпетентність; корупційність; безвідповідальність; надмірна самовпевненість; надмірний кар'єризм або ставлення власних інтересів і потреб на шабель вище, ніж клієнта, та ін. Слід зазначити, що наведений перелік не є вичерпним, що також підтверджує серйозність та масштабність досліджуваної проблематики.

Слід зауважити, що все ж таки загроза професійної деформації для юристів виникає вже на останніх курсах навчання, коли відбувається остаточна ідентифікація студентів зі своєю майбутньою професією, коли вони починають відчувати себе юристами і припускають свої можливі дії під час вирішення тієї чи іншої правової проблеми. При цьому надзвичайно важливо, щоб паралельно з усвідомленням своєї здатності впровадитися з будь-якими проблемними ситуаціями сформувався також уміння відокремити себе-людину від себе-професіонала. На нашу думку, якщо цього не відбувається, ризик виникнення професійної деформації зростає.

С.Д. Гусарев та О.Д. Тихомиров наголошують, що на деформацію юристів у процесі професійної діяльності впливає чимало внутрішніх та зовнішніх факторів [6, с. 342]. Зовнішні фактори слід розглядати як недоліки, в основі яких лежать причини, породжені певними умовами суспільного життя, зокрема системою політичної та економічної організації суспільства [7, с. 108]. Вони виступають як середовище, у якому має функціонувати право, а також як визначальні фактори соціального життя, які, зрештою, впливають на всі види соціальних відносин, зокрема на правові відносини [7, с. 108].

О.І. Осауленко до зовнішніх факторів формування професійних деформацій відносить: соціальну нестабільність суспільства; кризу соціальних, ідейних та моральних ідеалів, відсутність ідеологічної основи розвитку суспільства; корупційність владних структур; низьку якість нормативно-правових актів, протиріччя в офіційному тлумаченні законів, невиконання законів; наявність високого рівня правового та соціального нігілізму; низький рівень соціальної та правової захищеності співробітників правоохоронних органів (на нашу думку, і працівників юридичної сфери загалом); переважання негативних оцінок у висвітленні діяльності правоохоронних органів [7, с. 110].

Внутрішні ж фактори пояснюються недоліками самої правоохоронної системи та характером професійної діяльності юристів. Вони виступають як негативні традиції, стереотипи мислення, аморальні критерії оцінки, правопорушення самих співробітників, що в результаті також призводить до дефектів правової свідомості. Такі дефекти можна поділити на три групи: відображення; ставлення; мотивації. До першої відносять правову недбалість, до другої – правовий нігілізм, до третьої – несприйняття особою приписів правових норм та вимог моралі.

Серед внутрішніх факторів виникнення професійних деформацій виокремлюють:

- високий рівень службового навантаження та невміння організувати свою роботу;
- негативні приклади поведінки керівників, безпринципність у службових відносинах;
- низький рівень правової та моральної культури колективу, факти прояву правового нігілізму;
- негативний вплив із боку злочинного середовища в результаті постійного та безпосереднього спілкування з його представниками;
- незадоволеність рівнем матеріального забезпечення, іншими умовами праці;
- монотонність та одноманітність роботи;
- недостатня кількість вихідних та відсутність можливості для вирішення особистих питань, реалізації своїх потреб;
- недостатня перспектива кар'єрного зростання.

Як зазначає О.В. Синєкокий, професійна деформація юристів може мати епізодичний або стійкий, поверхневий або глобальний характер; проявлятися у професійному жаргоні, манерах поведінки і навіть у зовнішньому вигляді [8, с. 430]. Проаналізувавши різні дослідження із цієї проблематики, можна зробити висновок, що найчастіше розглядаються небажані зміни в особистості того чи іншого фахівця, які негативно впливають на його роботу та життя. Отже, найбільшою мірою професійним деформаціям піддаються професії, які передбачають безпосередню взаємодію з людьми. Професія юриста – не виняток, адже вона ґрунтується на спілкуванні з людьми.

Вітчизняні дослідники О.М. Бандурка, С.П. Бочарова та Е.В. Землянська наголошували на тому, що кризи професійного розвитку можуть ініціюватися незадоволеністю юриста різними аспектами своєї праці, зниженням працездатності, погіршенням стану здоров'я, професійною втомою тощо [9, с. 240].

На жаль, в українському суспільстві випадки деформації професійної правосвідомості є непоодинокими, і ця проблема потребує негайного вирішення з урахуванням відповідного іноземного досвіду. Наприклад, в американському суспільстві створена відповідна соціальна служба психологічної допомоги для спеціалістів, які відчувають на собі дію професійної деформації. У США зазначений феномен розглядають як захворювання і прагнуть «нівелювати» його на ранніх стадіях. Якщо ж стан чомусь виявляється запущеним і людині загрожує депресія, їй пропонується професійна переорієнтація і перепідготовка. Тобто зміна роду діяльності (у деяких випадках) розглядається як корисна для здоров'я. Україні варто замислитись над тим, щоб перейняти цей досвід та розглядати його як один із способів попередження професійної деформації юристів.

Окрім цього, для попередження професійних відхилень необхідно вдосконалити механізм відповідальності за незаконні дії під час реалізації нормативно-правових актів, запровадити систему щорічного оцінювання діяльності юриста щодо виконання функціональних обов'язків, виробити особисту стійкість до впливу на психіку негативних явищ юридичної практики і викоренити будь-які відхилення від норм законів і моралі.

Висновки. Подальший розвиток України і соціально-економічні зміни неможливі без якісних фахівців в області права, покликаних надавати юридичну допомогу населенню нашої країни. Тому завданням усіх державних органів і громадських організацій, що мають відношення до юридичної освіти, є вжиття різних заходів до підготовки юристів, які відповідають вимогам сучасного розвитку суспільства, будуть проводи-

ти успішну правову політику і сприяти становленню правової держави.

Не завжди правомірно стверджувати, що створення умов автоматично приводить до закріплення набутих якостей на тривалий термін. Для того, щоб вони стали органічно притаманними для вихованця, насамперед необхідно, щоб значимість цих знань і якостей стала для людини свідомою й безумовною.

Юриста-професіонала має відрізняти стійке позитивне ставлення до права і практики його застосування, що передбачає максимально високий рівень згоди із правовою нормою, розуміння корисності, необхідності і справедливості її застосування, звичку дотримуватися закону. Це також потребує системного підходу до вирішення завдання підвищення рівня професійної правосвідомості в Україні.

Література:

1. Стреляева В.В. Правовое воспитание в условиях становления правового государства : дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теория и история государства и права; история политических и правовых учений» / В.В. Стреляева. – М. : РГБ, 2007. – 245 с.
2. Коновалова В.Е. Основы юридической психологии : [учебник] / В.Е. Коновалова, В.Ю. Шепитько. – Х. : Одиссей, 2005. – 352 с.
3. Щегорцев В.А. Социология правосознания / В.А. Щегорцев. – М. 1981. – 174 с.
4. Бондарев А.А. Профессиональное правосознание государственных и муниципальных служащих : дисс. ... канд. юрид. наук / А.А. Бондарев. – М., 2002. – 251 с.
5. Скакун О.Ф. Юридическая деонтология : [учебник] / О.Ф. Скакун. – Х. : Эспада, 2002. – 504 с.
6. Гусарев С.Д. Юридична деонтологія (Основи юридичної діяльності) : [навчальний посібник] / С.Д. Гусарев, О.Д. Тихомиров. – К. : Знання, 2005. – 487 с.

7. Осауленко О.І. Юридична деонтологія : [навчальний посібник] / О.І. Осауленко. – К. : Істина, 2008. – 221 с.
8. Синеокий О.В. Індивідуальні умови професійної деформації особистості адвоката / О.В. Синеокий // Форум права. – 2008. – № 2. – С. 425–431 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2008-2/08sovdo.pdf>.
9. Бандурка А.М. Юридическая психология : [учебник] / А.М. Бандурка, С.П. Бочарова, Е.В. Землянская. – Х. : Изд-во Нац. ун-та внутр. дел, 2001. – 596 с.

Нестеренко Е. Н. Анализ особенностей деформации правового сознания в профессиональной среде

Аннотация. Статья посвящена анализу особенностей правового сознания лиц, которые занимаются юридической деятельностью, а также деформации правового сознания в профессиональной среде. Определяются основные факторы, которые влияют на формирование профессиональных деформаций. Предлагаются пути их преодоления с учетом зарубежного опыта.

Ключевые слова: правовое воспитание, профессиональная деформация, право, правомерное поведение, правовая культура, правосознание.

Nesterenko E. Analysis of deformation legal awareness in the professional environment

Summary. This article analyzes the features of legal consciousness of those engaged in legal activity, and legal consciousness deformations in a professional environment. The basic factors that influence the formation of professional deformation. Ways of overcoming of professional deformation taking into account international experience.

Key words: legal education, professional deformation, right, lawful behavior, legal culture, justice.